Фонд изучения и сохранения наследия Одессы «Память»
Одесский городской совет
Одесская областная администрация
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ПОДЗЕМНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ОДЕССЫ И ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Сборник материалов
І-й научно-практической конференции

11-12 ноября 2017 г.

ОДЕССА

2017

УДК 726.84+624(24)](477.74)(06)

ПОДЗЕМНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ОДЕССЫ И ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ: сборник материалов 1-й научно-практической конференции. – Одесса. 2017. - 91 с.

В сборнике представлены материалы научно-практической конференции, на которой обговаривались проблемы, связанные с подземными сооружениями Одессы и Одесской области по следующим направлениям: использование подземных сооружений и полостей в контексте современной жизни города, сохранение подземных сооружений как объектов культурного и исторического наследия, биологические исследования в одесских катакомбах, археология и туристическая деятельность.

Представленные материалы будут полезны для культурологов, геологов, экологов, зоологов, специалистов в области охраны окружающей природной среды, преподавателей и студентов различных специальностей.

Издание осуществлено в авторской редакции силами Фонда изучения и сохранения наследия Одессы «Память»

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ:

Глава:

Баранецкий Максим Григорьевич – председатель Фонда изучения и сохранения наследия Одессы «Память»

Члены оргкомитета:

Добролюбский Андрей Олегович – доктор исторических наук, профессор, академик Академии наук высшей школы Украины.

Шелюгин Андрей Игоревич – начальник управления по вопросам охраны объектов культурного наследия Одесского городского совета.

Маркман Петр Федорович – вице-президент Национального союза архитекторов Украины.

Пронин Константин Константинович – заведующий подземным геологическим музеем одесского национального университета имени И.И. Мечникова.

Воробьева Елена Витальевна – начальник отдела охраны объектов культурного наследия Одесской областной администрации.

Верстка и редактирование материалов:

Ковтун Олег Алексеевич – к.б.н., доцент ОНУ имени И.И. Мечникова.

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ВСТУПЛЕНИЕ

Благодарим всех, кто участвовал и помогал в организации конференции «Подземные сооружения Одессы и Одесской области». Команда нашей организации Фонда изучения и сохранения наследия Одессы «Память» не первый год занимается изучением подземных пространств города и мы, зная, насколько эти сооружения являются неотъемлемой частью Одессы, его истории и культуры, понимая насколько важную роль они играют в жизни города, решили совместно с городским управлением охраны объектов культурного наследия и управлением охраны объектов культурного наследия областной администрации этой конференцией привлечь внимание общественности и структур власти к этой, казалось бы, узкой, а на самом деле очень широкой теме.

В этой конференции, что важно, прозвучали доклады и умозаключения людей, которых объединяет личный опыт в изысканиях и любовь к Одессе. Любая конференция, как и наша, имеет свои временные рамки, а спектр подземных работ громаден. Подбирая докладчиков, мы проиллюстрировали разнообразие деятельности и интересов в подземных пространствах города. При этом очень важно было озвучить не только ценность подземных пространств как объектов изучения геологических и историко-культурных процессов, но и поднять тему имеющихся проблем в виде подтопления и загрязнения катакомб. Надеемся, что результатом конференции будет изменение отношения и понимания властей и горожан к своему подземному наследию.

С уважением, Максим Баранецкий.

♦ ♦ ♦

Ізотов А.О.[1], *магістр мистецтвознавства, кандидат архітектури,* ***Сорока К.О.***[2], *магістр архітектури*
[1] Керівник групи Архітектурного відділу Українського державного науково-дослідного і проектного інституту «УкрНДІпроектреставрація» Мінрегіону України
[2] Старший науковий співробітник Наукового відділу аналізу проектних робіт та координації наукових архітектурних досліджень, охорони та обліку нерухомих пам'яток Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника Міністерства культури України.
E-mail: *npc_rias@i.ua*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

«Бесспорно, что счастливая жизнь народов
обеспечивается гармоническим развитием литературы,
искусства и науки, и каждая нация оправдывает
своё независимое существование в сообществе наций
распространением своих идей и достижений,
которые могут принести пользу другим народам»
Фредерик Жолио-Кюри

Різні території України, а відповідно й великі групи населених, розвивався під впливом в більшості не однакових природних умов, історичних та політичних факторів, які сформували особливості застосування та дотримання тих чи інших досягнень будівельної науки, техніки й технологій. Ці досягнення, будучи покладені на кожний окремо взятий населений пункт чи регіон, отримували свої характерні риси.

Дослідження цих особливостей, а також розвитку будівельної науки та техніки велись постійно, формуючи одночасно не тільки державну політику країни, але й створюючи обґрунтований фундамент для розвитку та вдосконалення нормативно-правової бази в сферах архітектури, будівництва, охорони та збереження культурної спадщини тощо.

З початку XXI століття дослідження вчених перестають бути базою для нормо- та законотворчості. Нові завдання, які стають перед країною щодо охорони та збереження культурної спадщини, створюють низку питань, які потребують свого вирішення. Серед таких питань є й охорона та збереження такого кластеру культурного надбання, як печери, історичні підземні споруди та простори.

За останні роки пройшло кілька конференцій, присвячених проблематиці печер, історичних підземних споруд та просторів.

Так, в 2012 році на міжнародній конференції «Могилянські читання» по темі «Традиції печерних монастирських комплексів в Україні та Східній

Європі. Проблеми вивчення, збереження та музеєфікації» (м. Київ, 6-7 грудня 2012), було зроблено доповідь в якій піднімались питання щодо розробки теоретичних основ збереження печерних комплексів розташованих в складних інженерно-геологічних умовах [1]. В рамках доповіді було визначено *«…відсутність на сьогодні норм та правил для збереження печерних комплексів, розташованих у складних інженерно-геологічних умовах та необхідність розробки рекомендацій з проведення науково-дослідних, дослідницьких, науково-проектних та виробничих робіт зі збереження печер, печерних комплексів (об'єктів культурної спадщини) та пов'язаних із ними предметами образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва»* [1]. Розробка цих рекомендацій розпочалася влітку 2012 року в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику. Проте на сьогодні ці роботи призупинені.

В 2017 році, на Міжнародній науково-практичній конференції під егідою ICCROM «Проблеми збереження та використання історичних підземних комплексів в умовах негативних техногенних впливів» було піднято ряд питань щодо правових основ збереження історичних об'єктів, які розташовані під землею. Зокрема в доповіді автора даних строк була визначена зокрема необхідність розроблення окремих державних норм, якими регламентуватимуться роботи щодо правової охорони та практичного збереження печер, історичних підземних споруд та просторів. Крім того, доповідачами було підняте питання щодо визначення правового статусу земель, які розташовуються над даними комплексами, а також простору між денною поверхнею та даними об'єктами.

За результатами даної конференції було визначено наступні кроки:

1. *Розробити Державну Програму збереження історичних підземних споруд та просторів, якою визначити шляхи вивчення, дослідження, охорони та збереження цих об'єктів.*
2. *Розробити в рамках Програми нормативні питання правової охорони та практичного професійного збереження історичних підземних споруд та просторів.*
3. *Винести проблеми невідкладного реформування сфери охорони та збереження культурної спадщини на засідання Уряду України із урахуванням підготовлених питань, визначених в рамках даної конференції* [2].

Питання, які піднімались в рамках правової охорони та практичного збереження печер, історичних підземних споруд та просторів піднімають питання щодо необхідності:

1. *Відновлення для населених пунктів внесених до Списку історичних*

населених місць України місцевих Правил забудови (внесення доповнень до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»).

2. *Введення для територій, на яких розташовані печери, історичні підземні споруди та простори поняття «Підземна охорона зона» (внесення доповнень до Закону України «Про охоронну культурної спадщини»).*
3. *Розроблення Методичних рекомендацій щодо збереження печер, історичних підземних споруд та комплексів.*

Крім того населені пункти, внесені до Списку історичних населених місць України, мають розробляти для себе *Правила ремонту, реставрації, реконструкції та утримання фасадів будівель і споруд* (такі Правила нині діють в м. Київ та м. Вінниця). Цей документ надасть можливість врегулювати питання для врегулювання питань збереження нерухомих пам'яток у повсякденному житті цих міст. Проект таких Правил розроблено й для міста Одеса (група «Ре Форум» Асоціації Архітекторів Одеси). Однак необхідність розроблення таких Правил має бути закріплена законодавчо, тобто внесенням доповнень у відповідні Закони України й увійти до місцевих правил забудови.

Вирішення цих кількох завдань вирішить окремі питання для сталого розвитку історичних населених пунктів зі збереженням та раціональним використанням культурного надбання, в тому числі й такого його кластеру, як печери, історичні підземні споруди та простори на містобудівному рівні.

Проте вирішення названих питань, не вирішить весь той блок проблем та завдань, які сформовані викликами сучасності. Зважаючи на це, слід визначити необхідність реформи нормативно-правової бази щодо охорони та збереження культурного надбання. При цьому формування нової нормативно-правової бази має передбачати короткострокові та довгострокові в часовому полі зміни в законодавстві. Проте зміни в короткостроковій перспективі в подальшому мають бути закріплені у тих нормативно-правових документах, які розроблятимуться в перспективі довгостроковій.

Стратегічним же вбачається необхідність не просто реформи сфери правової охорони та професійного збереження культурного надбання, а докорінна їх зміна, починаючи з питань виявлення об'єктів культурного надбання до їх щоденної експлуатації. Це сформує прозорі та зрозуміли правила, які не тільки забезпечать збереження пам'яток але й знизять соціальний градус суспільства щодо недієвості у питаннях охорони та збереження культурного надбання.

Питаннями аналізу сучасного стану нормативно-правової бази та

розробки пропозицій щодо введення нової, тривалий час займаються фахівці Відділу регіональних досліджень архітектурно-містобудівної спадщини та розвитку історичних територій Українського державного науково-дослідного і проектного інституту «УкрНДІпроектреставрація» Мінрегіону України (керівник Ізотов А.О.) – базової організації у сфері реставрації в України [3], яка кожного дня торкається цих двох «китів» регулювання питань культурного надбання: правового та професійного (прикладного). Однак найбільший аналіз нормативно-правової бази розпочався при розробці, а нині вже введених в дію ДБН А.2.2-14-2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» та ДСТУ-Н В.3.2-4:2016 «Настанова щодо виконання ремонтно-реставраційних робіт на пам’ятках архітектури та містобудування».

Всі роботи щодо аналізу нормативно-правової бази на різних рівнях, виконані протягом 2010-2016 років визначили її недієвість та необхідність створення чітко функціонуючих механізмів, які передбачають структурне перезавантаження сфери. В рамках основних кроків мають бути вирішені такі питання та реалізовані наступні заходи, як:

1. **Створення Національної агенції з питань нерухомої культурної спадщини при Кабінеті Міністрів України**.

   Даний орган має нарешті об’єднати питання формування та реалізації державної політику у сфері охорони та збереження культурного надбання на центральному рівні.

2. **Прийняття Закону України «Про культурне надбання»** [4] **(на зміну Закону України «Про охорону культурної спадщини»).**

   Даним Законом має бути визначено, що усі питання в сфері охорони та збереження культурного надбання регулюються Державними нормами і правила у сфері охорони та збереження культурного надбання.

Виходячи з логіки та необхідності формування зрозумілого Закону, його структура має бути сформована наступним чином:

- **Розділ І.** Загальні положення
- **Розділ ІІ.** Національна політика та адміністрування культурного надбання

  В цьому розділі під терміном «адміністрування» визначаються питання правової охорони культурного надбання.
- **Розділ ІІІ.** Збереження культурного надбання
- **Розділ IV.** Відповідальність за правопорушення в адмініструванні та збереженні культурного надбання
- **Розділ V.** Прикінцеві положення

− **Розділ VI.** Перехідні положення

В Прикінцевих положеннях необхідно визначити, що:

1) Усі пам’ятки нерухомого культурного надбання, які мали правовий статус пам’яток національного значення відповідно до Прикінцевих положень Закону України «Про охорону культурної спадщини», пам’ятки національного та місцевого значення, внесені до Державного реєстру нерухомих пам’яток постановами Кабінету Міністрів України, пам’ятки місцевого значення, які перебували на державному обліку відповідно до рішень обласних державних адміністрацій, рішень представників Президента України, а також об’єкти, які на час прийняття цього закону мали статус щойно виявлених об’єктів культурної спадщини, набувають статусу пам’яток культурного надбання.

2) Об’єкти, включені до списків (переліків) пам’яток історії та культури республіканського чи місцевого значення відповідно до законодавства Української РСР про охорону і використання пам’яток історії та культури, а також інші об’єкти, зазначені в п. 1 Прикінцевих положень які не були занесені до Державного реєстру пам’яток, визнаються пам’ятками і заносяться до Державного реєстру культурного надбання.

У Перехідних положеннях необхідно визначити, що

1) На період до введення в дію Національних норм і правил у сфері охорони та збереження культурного надбання діють чинні нормативно-правові акти в даній сфері.

2) Реконструкція та нове будівництво в межах зон охорони пам’яток може виконуватись лише в разі наявності планів зонування та детальних планів територій, а в населених пунктах, занесених до Списку історичних населених місць України – без затверджених в установленому порядку меж та регламентів зон охорони нерухомого культурного надбання, розроблених на основі історико-архітектурного опорного плану.

3) Історико-містобудівні обґрунтування діють лише в разі відтворення визначних об’єктів архітектурно-містобудівної спадщини.

3. Прийняття Закону України «Про Державні норми і правила у сфері охорони та збереження культурного надбання»

В даному Законі, рівно як й в Законі України «Про культурне надбання» має визначатись, що Державні норми і правила є пріоритетними та обов’язковими до виконання усіма органами управління, громадянами, а також фізичними та юридичними особами незалежно від форми власності.

Робота над розробкою Державних норм і правил з охорони та

збереження культурного надбання [5] має враховувати необхідність:

– *Скасування діючих нормативно-правових документів (які не мають дієвого механізму);*

– *Адаптація існуючих нормативно-правових документів до Державних норм і правил у сфері охорони та збереження культурного надбання;*

– *Розробка інших нормативно-правових документів, які мають увійти до структури Державних норм і правил у сфері охорони та збереження культурного надбання.*

4. **Створення Державної історико-культурної експертизи нерухомої культурної спадщини та затвердження про неї відповідною** постановою Кабінету Міністрів України.

5. **Створення та ведення Державного реєстру культурного надбання**

Реєстр має бути сформований як електронна база даних культурного надбання України, що унеможливить маніпуляції з ним, що видно з подібними діями, які відбуваються з переліками пам'яток на паперових носіях і які й формують так званий Державний реєстр сьогодні.

6. **Створення Державного реєстру фахівців та організацій у сфері збереження культурного надбання**

Державна база даних яка містить інформацію про акредитованих та сертифікованих фахівців і ліцензованих фізичних та юридичних осіб які здійснюють господарську діяльність у сфері збереження культурного надбання. Це забезпечить моніторинг майстрів та професіоналів, можливість вибору найкращих або створення груп з різнопрофільних фахівців, що створить якісне підґрунтя для збереження культурного надбання.

7. **Створення Державного фонду інформації та документації культурного надбання**

Про створення такої установи мова йде вже давно. Вона має формувати та вести єдину базу даних з інформацією щодо культурного надбання України.

8. **Створення Регіональних фундацій збереження культурного надбання**

Вони мають становити інституції на регіональному рівні в яких акумулюються державні, приватні та інші фінансові ресурси не заборонені законодавством, для подальшої підтримки громад у вирішенні питань збереження культурного надбання: від досліджень до функціонування об'єктів культурної спадщини.

Слід пам'ятати, що для будь-якого механізму невід'ємною частиною є

фахівці, які будуть створювати умови для його безперебійної та якісної роботи. Тому, в рамках реформи, мають бути закладені підвалини та паралельно розпочата робота з підготовки професійних кадрів у сферах охорони та збереження культурного надбання. Бо на сьогодні в естафеті за збереженням локальних об’єктів, Україна втратила практично 95% професійного потенціалу у цих сферах, в першу чергу професійного збереження, при цьому не створивши умови для виховання нового покоління фахівців.

І це при тому, що в 2010 році постановою Кабінету Міністрів України у сфері будівництва та архітектури введена спеціальність «Реставрація пам’яток архітектури і містобудування та реконструкція об’єктів архітектури» в освітньо-кваліфікаційних рівнях «Спеціаліст» та «Магістр». Професії реставраторів також відображені в класифікаторі професій ДК 003:2010, зокрема «Архітектор з реставрації пам’яток архітектури та містобудування», «Інженер-будівельник з реставрації пам’яток архітектури та містобудування» та інші, а також виробничі професії «Реставратор пам’яток кам’яної архітектури» й «Реставратор пам’яток дерев’яної архітектури» тощо. Однак повноцінна робота щодо підготовки кадрів в Україні практично не ведеться. І не тільки на рівні підготовки проектувальників, але й виробничників. Втрата традицій останніх в більшості пов’язана з закриттям закладів професіональної технічної освіти (ПТУ).

Тобто нагальним питанням є формування умов для створення та розвитку регіональних шкіл реставраторів, які б відновили науково-реставраційний потенціал України, що одночасно зі створенням дієвої нормативно-правової бази визначило б умови для професійної та фахової охорони й збереження культурного надбання країни.

Однак зважаючи на втрати фахівців в різних напрямках охорони та збереження культурного надбання, підготовка має вестись як в теоретичному так й практичному напрямках, щоб вже завтра країна отримала не тільки професійних службовців в сфері охорони, але й дослідників, проектувальників та виробничників в сфері збереження культурного надбання.

Всі ці питання в тій чи іншій мірі вже озвучувались на різних рівнях та передавались до різних державних та недержавних інституцій. Вважаємо, що наступний, 2018 рік, який оголошено в Європі роком культурної спадщини, а в Україні роком охорони культурної спадщини, стане переломним в довготривалій стагнації охорони та збереження культурного надбання. А питання, які вже давно поставлені фахівцями і частково

сформовану у відповідних проектах нормативно-правових актів, будуть розглянуті із прийняттям відповідних рішень на Парламентських слуханнях в квітні 2018 року [6].

Однак перед проведенням Парламентських слухань, слід провести окрему професійну конференцію із залученням профільних фахівців задля відпрацювання повного переліку завдань в рамках названих вище реформ.

Впровадження цих та інших заходів сформує позитивний клімат як для охорони збереження та пам'яток культурного надбання, так і для фахівців які опікуються ними.

Це дозволить не тільки створювати нове обличчя Незалежної України, яка опікується своїм європейським майбутнім, але й зберігає для сучасників та нащадків пам'ять про її європейське минуле, зматеріалізоване в пам'ятках минувшини країни.

Примітки

1. ***Ізотов А.О., Черевко І.А.*** Практичний досвід в контексті розробки теоретичних основ збереження печерних комплексів розташованих в складних інженерно-геологічних умовах (на прикладі Гнилецьких та Варязьких печер міста Києва) // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. – Вип. 28 / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: НКПІКЗ, 2013. – С. 169 – 179.
2. ***Резолюція*** науково-практичної конференції «Проблеми збереження та використання історичних підземних комплексів в умовах негативних техногенних впливів» (26-27 жовтня 2017, м. Київ, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник).
3. «***Про*** необхідність реформування галузі збереження архітектурно-містобудівної спадщини як складової стратегії регіонального розвитку» (доповідь на Колегію Мінрегіону України, 12.06.2014); «Основні заходи з реформування сфери збереження нерухомої культурної спадщини» (2014); «П'ять кроків до реформування галузі реставрації нерухомої культурної спадщини» (пропозиції Інституту «УкрНДІпроектреставрація», 2014); Проект концепції державної реформи у сфері збереження нерухомої культурної спадщини (2014) тощо.
4. ***Проект*** Закону України «Про культурне надбання» (розроблено фахівцями УДНДПІ «УкрНДІпроектреставрація»)
5. ***Структура*** Державних норм і правил розроблена фахівцями Відділу регіональних досліджень архітектурно-містобудівної спадщини та розвитку історичних територій УДНДПІ «УкрНДІпроектреставрація» Мінрегіону України (керівник Ізотов А.О.) з урахуванням напрацювань Науково-дослідного інституту теорії, історії архітектури та містобудування Мінрегіону України.
6. ***Проект*** Постанови Верховної Ради України від 15.11.2017 р. № 7294 «Про проведення парламентських слухань про охорону культурної спадщини на тему: «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» (квітень 2018 року).

♦ ♦ ♦